
AKADEMICKA PRACOWNIA ARCHITEKTURY SSP „ŻACZEK”: KRAKOWSKI INKUBATOR PRZEDSIĘBIORCZOŚCI ARCHITEKTONICZNEJ

AKADEMICKA PRACOWNIA ARCHITEKTURY SSP „ŻACZEK”: BUSINESS INCUBATOR OF ARCHITECTURAL PRACTICES IN KRAKÓW

Artur Jasiński
dr inż. arch.

Akademia Krakowska im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Architektury i Sztuk Pięknych

STRESZCZENIE

W latach 1980-1990 działała w Krakowie Akademicka Pracownia Architektury - APA. Ta niewielka placówka, kierowana przez Stanisława Deńko, która powstała w ramach Studenckiej Spółdzielni Pracy „Żaczek”, stała się swoistym inkubatorem przedsiębiorczości architektonicznej. Wywodzą się z niej właściciele szeregu krakowskich firm architektonicznych, m.in. APA Czech-Duliński-Wróbel, Wizja Stanisława Deńki, DDJM Marka Dunikowskiego, Biuro Architektoniczne Artura Jasińskiego oraz Q-Arch Roberta Kuzianika i Wiesława Sochy.

Słowa kluczowe: Akademicka Pracownia Architektury, historia praktyki architektonicznej, Kraków.

ABSTRACT

Between 1980-1990 in Kraków Akademicka Pracownia Architektury – APA¹ was active. This small studio, supervised by Stanisław Deńko, which was a part of Student's Cooperative “Żaczek”, had become a business incubator of many architectural practices, including APA Czech-Duliński Wróbel, Stanisław Deńko's Wizja, Marek Dunikowski's DDJM, Biuro Architektoniczne Artur Jasiński I Wspólnicy and Q-Arch lead by Robert Kuzianik and Wiesław Socha.

Key words: Akademicka Pracownia Architektury, history of architectural practice, Kraków.

---

¹ Academic Architectural Studio

WSTĘP: POLSKA PRAKTYKA ARCHITEKTONICZNA W LATACH 80. XX WIEKU

Lata 80. XX wieku były dla polskich architektów okresem trudnym. Wielkie inwestycje rozpoczęte w latach 70. już wygasły, rynek budowlany znalazł się w głębokim kryzysie, centralnie sterowane procesy inwestycyjne charakteryzowały się licznymi wynaturzeniami². Prywatny rynek usług architektonicznych, ograniczony barierami formalno-prawnymi, praktycznie nie istniał. Architekci byli ubezwłasnowolnieni - na wykonanie projektu dla klienta prywatnego musieli każdorazowo uzyskać pisemną zgodę swojego Pracodawcy. Ścieżka kariery sprowadzała się zazwyczaj do wyboru pomiędzy asystenturą na państwowej uczelni a zatrudnieniem w państwowym biurze projektów, gdzie architekci pracowali w ... *strukturach o ponadnaturalnej wielkości i priorytetach nie mających żadnego odniesienia do zasad wykonywania zawodu architekta w krajach o gospodarce rynkowej. Byliśmy pozbawieni bezpośredniego kontaktu z klientem. Nie mieliśmy wpływu na wybór wykonawcy, kontrolę kosztów realizacji, a nasze możliwości oddziaływania na jakość ograniczone były do uprawnień, wynikających ze sprawowania nadzoru autorskiego nad nielicznymi realizacjami*³. Nadzieja na systemowe zmiany wywołana wydarzeniami sierpniowymi i powstaniem wolnych związków zawodowych z czasem, po wprowadzeniu stanu wojennego, ustąpiła fali ogólnej apatii i zniechęcenia. Wielu architektów, szczególnie młodego pokolenia, wyjeżdżało wówczas z Polski, szukając swoich szans na emigracji.

Jednak już wtedy rodziły się inicjatywy zmierzające do odbudowy prywatnej praktyki i pozycji zawodowej architekta, jako niezależnego profesjonalisty działającego na rynkowych zasadach. Trwała intensywna dyskusja środowiskowa, podejmowano nowe inicjatywy wydawnicze, powstał „Murator”, reaktywowano „Architekturę”, w Krakowie zorganizowano I Międzynarodowe Biennale Architektury⁴. Podejmowano też udane próby organizacji alternatywnych w stosunku do państwowych biur projektów form wykonywania zawodu. W działaniach tych zasłużył się szczególnie Zbigniew Zawistowski, Prezes Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w latach 1980-1985, który doprowadził do powstania przy strukturach SARP Pracowni Usług Architektonicznych i specjalnego rachunku bankowego, tzw. Inkasa. Dzięki tym instrumentom stowarzyszenie mogło pośredniczyć przy zawieraniu umów, prowadzić księgowość, odprowadzać podatki i realizować rozliczenia finansowe pomiędzy indywidualnymi architektami, a instytucjami, które zamawiały u nich projekty, stając się w ten sposób platformą umożliwiającą wykonywanie zawodu architekta w sposób wolny i niezależny od instytucji państwowych.

Obok działań prowadzonych w ramach SARP także inne środowiska zawodowe dążyły do osiągnięcia niezależności. W 1982 roku w Warszawie, w rezultacie starań grupy wybitnych twórców, m.in. Bogusława Chylińskiego, Macieja Gintowta, Małgorzaty Handzelewicz-Waślawek, Stefana Kuryłowicza i Zbigniewa Waślawka, powstały powołane decyzją Prezydenta Warszawy Autorskie Pracownie Architektury - Przedsiębiorstwo Państwowe. W ramach tej instytucji działało pod szyldem państwowym, na zasadach quasi-rynkowych, 14 autorskich pracowni architektonicznych, zatrudniających w szczytowym okresie ponad 175 pracowników. Zręcznie napisany statut dawał swobodę i niezależność architektom-twórcom zrzeszonym w naczelnym organie przedsiębiorstwa zwanym Kolegium Autorów⁵. Po zmianie systemu polityczno-gospodarczego z końcem lat 80. Pracownie Autorskie zostały szybko przekształcone w firmy prywatne, a w miejsce APA PP powstała - działająca do dziś - spółka pracownicza pod nazwą APA Sp. z o.o., która w ramach likwidacji firmy państwowej kupiła majątek i wszelkie prawa APA PP⁶. Niektóre z działających uprzednio w strukturze APA PP firm odniosły w nowej, rynkowej rzeczywi-

² E. A. Czyżewscy (red.), *Pasja i pragmatyzm*, Wydawnictwo Trygon, Warszawa 2010, s. 13.

³ S. Kuryłowicz, *Architektura – idea i jej realizacja*, Politechnika Krakowska, Studio A'deco, Kraków-Warszawa 2000, s. 112.

⁴ W. Kosiński, *Architektura współczesna*, w: *Dzieje architektury w Polsce*, pr. zb. Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2004, s. 354.

⁵ S. Kuryłowicz, op. cit., s. 113.

⁶ Patrz: www.apa.com.pl/historia

stości wielki sukces zawodowy, z reguły zachowując przy tym tradycyjną nazwę Autorska Pracownia Architektury i skrót APA przed nazwiskiem szefa pracowni (np. APA Kuryłowicz, APA Markowski, APA Wojciechowski).

Jedyną formą organizacyjną umożliwiającą wykonywanie zawodu architekta w oparciu o zasady rynkowe, bez bezpośredniej kurateli państwa, była w latach 80. tzw. spółdzielczość pracy. 9 września 1982 roku został zarejestrowany w Sądzie Rejonowym w Gdańsku Zespół Autorskich Pracowni Architektonicznych ZAPA, w ramach którego działalność rozpoczęło kilkanaście Autorskich Pracowni Architektonicznych, działających pod skrzydłami ówczesnej Cepelii⁷. Ich szefami zostali uznani i doświadczeni architekci-praktycy, bądź profesorowie gdańskich uczelni, m.in. Szczepan Baum, Andrzej Kwieciński, Andrzej Kohnke i Ryszard Semka⁸. Gdańska ZAPA działa w formule spółdzielczej nieprzerwanie od 30 lat do dziś, architekci z ośmiu funkcjonujących obecnie Autorskich Pracowni Architektonicznych mają na koncie ponad 900 zrealizowanych projektów. W artykule poświęconym tej gdańskiej pracowni opublikowanym w roku 2007 przez miesięcznik *Architektura-Murator*, zatytułowanym „Pionierzy wolnego rynku” Grzegorz Piątek nazwał ją *pierwszą firmą architektoniczną w powojennej Polsce, która działała poza państwowymi strukturami, na rynkowych zasadach*⁹. Tymczasem w Krakowie, w ramach Studenckiej Spółdzielni Pracy „Żaczek” na podobnych zasadach – już dwa lata wcześniej – rozpoczęła działalność Akademicka Pracownia Architektury.

PIERWSZY OKRES DZIAŁALNOŚCI: LATA 1980-85

Powstaniu Akademickiej Pracowni Architektury towarzyszy barwna, pełna anegdot, a miejscami wręcz dramatyczna historia, która zaczęła się od wyprawy koła naukowego studentów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej MARE INTERNUM'79, zorganizowanej dookoła Morza Śródziemnego, w lecie 1979 roku. Aby zdobyć potrzebne na ten cel środki studenci najmowali się do różnych, dorywczych prac, wykonywanych często za pośrednictwem Studenckiej Spółdzielni Pracy „Żaczek”. Przedsięwzięcie szczęśliwie doszło do skutku, i w czasie trwającej pięć miesięcy ekspedycji, w październiku 1979 roku studenci odwiedzili w Rzymie papieża Jana Pawła II. Podczas audiencji, która miała miejsce w Auli Pawła VI, słynnej budowli zaprojektowanej przez Pier Luigi Nerviego, wzniesli transparent z hasłem „Studenci Architektury z Krakowa pozdrawiają Ojca Świętego”, co w kolejnej audycji radia Wolna Europa zostało wykorzystane i przedstawione jako ich prośba o azyl(!). W rezultacie jej uczestników w trybie karnym relegowano z uczelni. Po powrocie i wyjaśnieniu okoliczności opisanych zdarzeń ówczesny Rektor PK, profesor Bolesław Kordas podjął decyzję o dopuszczeniu wyrzuconych studentów z powrotem na studia, jednakże pod warunkiem przepracowania przez nich roku.

Wtedy to trzech niedoszłych dyplomantów: Józef Skoczyński, Marek Łakomski i Wiesław Socha, postanowiło wziąć sprawy w swoje ręce i stworzyć własne miejsce pracy. W tym celu wymyślili studencką pracownię usług architektonicznych. Wkrótce, w kwietniu 1980 roku, dzięki poparciu profesora Przemysława Szafera i życzliwości ówczesnego dziekana, profesora Andrzeja Skoczka, w użyczonej przez Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej sali położonej na I piętrze w budynku przy ul. Św. Filipa 25 otwarta została filia SSP Żaczek: Zakład Usługowy nr 16 - Studencka Pracownia Architektury Współczesnej. Wielkim sukcesem Józefa Skoczyńskiego, pierwszego kierownika pracowni, było uzyskanie zgody Prezydenta Miasta Krakowa na prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie projektowania, w tym prawa do wystawiania faktur wszystkim podmiotom go-

⁷ Cepelia, akronim nazwy Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego, związku spółdzielni rękodzieła artystycznego, zajmującego się produkcją i sprzedażą wytworów rękodzieła i sztuki ludowej, która istniała w latach 1949-1990.

⁸ Patrz: www.zapa-architekci.pl

⁹ G. Piątek, *Pionierzy wolnego rynku*, wywiad z architektami ZAPA, *Architektura-Murator*, 9/2007, s. 90.

spodarczym ówczesnego PRL-u¹⁰. Jednak, na początku działalności, oprócz projektów wnętrz, inwentaryzacji i prac kreślarskich, ambitniejszych zleceń nie było. Aby otworzyć rynek potrzebny był ktoś znany w środowisku, kto miał odpowiednią wiedzę, umiejętności i autorytet, kto byłby w stanie zdobywać klientów i kierować pracami projektowymi. Wtedy trójka założycieli zwróciła się z propozycją poprowadzenia pracowni do Stanisława Deńko, asystenta profesora Witolda Cęckiewicza¹¹, który w styczniu 1981 roku objął stanowisko kierownika pracowni. Jego zastępcą, zajmującym się sprawami administracyjnymi i organizacyjnymi, został Józef Skoczyński. Tak zawiązana została Studencka Pracownia Architektury Współczesnej, później działająca jako Akademicka Pracownia Architektury, która na okres dekady stała się dla wielu architektów miejscem pracy umożliwiającym prowadzenie praktyki architektonicznej na rynkowych zasadach, a w wielu wypadkach – jak się okazało – katalpultą dla przyszłej, wolnorynkowej kariery.

Ryc. 1. Pierwsza reklama Studenckiej Pracowni Architektury Współczesnej z 1981 roku. Z archiwum W. Sochy.

Fig. 1. First advertisement of Studencka Pracownia Architektury from 1981. From W. Socha archives.

Początkowo pracownia tylko pośredniczyła w realizacji zleceń, podobnie jak miało to miejsce w wypadku pracowni usług architektonicznych istniejących przy okręgowych oddziałach SARP: w zamian za określoną z góry prowizję zapewniała obsługę formalnoprawną, finansową i księgową dla architektów, którzy najczęściej sami zdobywali zlecenia. Realizowano także usługi architektoniczne o prostym charakterze, takie jak inwentaryzacje, prace kreślarskie i modelarskie, a także projekty wnętrz, do których wykonania zatrudniani byli studenci architektury. Architekci, którzy zatrudnieni byli w APA pełnili przede wszystkim funkcje administracyjne: zajmowali się obsługą zleceń, korespondencją

¹⁰ R. Aleksandrowicz, *Materiały do monografii na temat: Akademicka Pracownia Architektury*, s. 1.

¹¹ Na podstawie wywiadu przeprowadzonego przez autora z Wiesławem Sochą w dniu 2 września 2012 r.

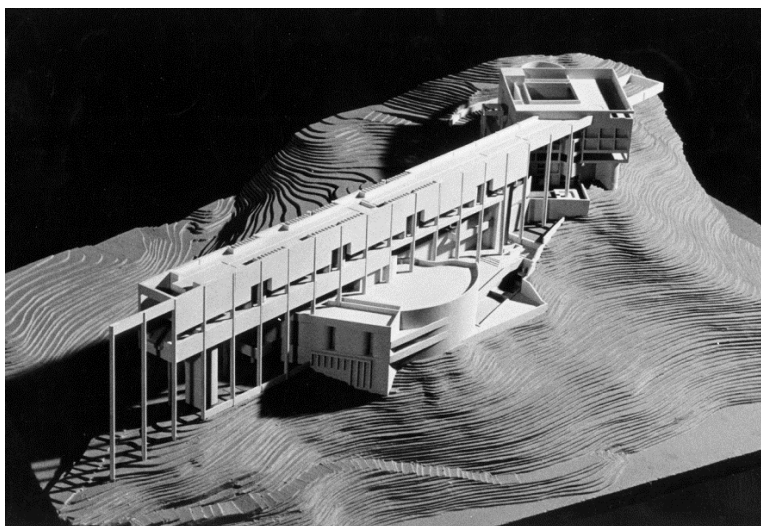
urzędową, uzyskiwaniem materiałów do projektowania, dokumentacją formalno-prawną i rozliczeniami, okazynie też projektowali.

Z czasem zleceń przybywało. Atrakcyjna formuła zatrudnienia, możliwość realizacji nietypowych projektów, łatwość organizacji i koordynacji prac wielobranżowych zespołów projektowych i wyższe niż w państwowych biurach projektów wynagrodzenia spowodowały, że prace projektowe wykonywane w APA realizowane były znacznie szybciej, skuteczniej i czasami lepiej niż w konkurencyjnych, państwowych biurach projektów. Docenili to klienci, którymi - *nota bene* - też były często spółdzielnie mieszkaniowe, zlecając trudne i skomplikowane projekty śródmiejskich „plomb” – niewielkich budynków wypełniających luki w zabudowie, przed którymi wówczas wzbraniały się duże biura projektów. Dla architektów, a szczególnie dla młodych, ambitnych architektów posiadających uprawnienia do projektowania, były to bardzo atrakcyjne i pobudzające wyobraźnię zlecenia. Z pracownią podjęli wówczas współpracę architekci na stałe zatrudnieni bądź na uczelniach, bądź w biurach projektów, m.in. Ryszard Aleksandrowicz, Andrzej Fedak, Marek Golonka, Artur Jasiński, Andrzej Lorenc, Wojciech Oktawiec, Jacek Pencakowski i Bogusław Podhalański.

Pracownia położona w dogodnym punkcie, w zabytkowym budynku na narożniku ulic Warszawskiej i św. Filipa, na szlaku pomiędzy siedzibą Wydziału Architektury a Starym Miastem wkrótce stała się popularnym miejscem spotkań młodego pokolenia entuzjastów architektury. Stanisław Deńko gromadził wokół siebie zdolną młodzież, pod jego kierunkiem opracowanych zostało kilka dużych konkursów architektonicznych, głównie międzynarodowych. Charyzma lidera i powiew wielkiego, architektonicznego świata sprawiały, że praca nad tymi projektami była wielkim przeżyciem dla wszystkich zaangażowanych w te przedsięwzięcia. Dobrze pamiętam wielki konkurs, zorganizowany pod patronatem UIA, na który wpłynęło ponad tysiąc prac, „The Peak” na projekt klubu i hotelu położonego na szczycie wzgórza w Hong-Kongu. W 1981 roku rysowaliśmy go, pod okiem Staszka, wraz z Jackiem Pencakowskim. Intrygujący program i spektakularny kontekst przestrzenny przyniosły w rezultacie oryginalny projekt obiektu, który górując nad miastem miał stać się jego nową ikoną. Jan Hadt wykonał dla nas wspianą model – byłem wówczas święcie przekonany, że ten konkurs wygramy. Tym większe było rozczarowanie jego rezultatem, nie otrzymaliśmy nawet wyróżnienia. Konkurs wygrała Zaha Hadid, wizjonerską pracą o plakatowym charakterze, należącą do wirtualnego gatunku *unbuildable architecture* – architektury nie do zbudowania. Dla Zahy Hadid był to początek wspiania jej, światowej kariery, a dla mnie była to pierwsza zawodowa frustracja.

Ryc. 2. Makieta do projektu konkursowego The Peak w Hong Kongu. Autorzy projektu: Stanisław Deńko, Artur Jasiński i Jacek Pencakowski, makieta: Jan Hadt, Kraków 1981. Z archiwum Autora.

Fig. 2. Model of competition project the Peak in Hong Kong. Architects: Stanisław Deńko, Artur Jasiński i Jacek Pencakowski, model maker: Jan Hadt, Kraków 1981. From Author's archives.

Od obrazu innej pracy konkursowej opracowanej w roku 1982, na budynek na placu La Defense, ustawiony na zakończeniu wielkiej, paryskiej osi, wzięło się logo pracowni – prosta bryła przypominająca wpisany w sześciąt taboret. Nawiasem mówiąc, ta forma wymyślona przez Stanisława Deńko, podobna była do zwycięskiego projektu konkursowego, słynnego „La Grande Arche”, autorstwa Johanna Otto von Speckelsena. Wtedy też została zmieniona nazwa: dotychczasowa Studencka Pracownia Architektury Współczesnej (SPAW) została zastąpiona dostojnie brzmiącą Akademicką Pracownią Architektury (APA). W 1983 roku został zmodernizowany lokal pracowni (projekt: St. Deńko i Lucyna Maławska-Patyk, z zespołem architektów APA). Zajmowane przez nią jedno duże i wysokie pomieszczenie na I piętrze, z oknami wychodzącymi na ulicę Warszawską zostało podzielone wzdłuż, poprzez zabudowę przeszkloną ścianą i w poprzek, antresolą. Dzięki temu powstało wygodne i oryginalne wnętrza biurowe, utrzymane w charakterystycznej, jasno-zielonej kolorystyce, mogące pomieścić kilkanaście stanowisk pracy.

Ryc. 3. Architekci zatrudnieni w APA: Michał Patyk, Ryszard Aleksandrowicz, Stanisław Deńko, Lucyna Maławska-Patyk, Dariusz Gruszka i Józef Skoczyński, 1984. Za: Architektura 4-5/1985.

Fig. 3. Architects employed in APA: Michał Patyk, Ryszard Aleksandrowicz, Stanisław Deńko, Lucyna Maławska-Patyk, Dariusz Gruszka i Józef Skoczyński, 1984. Source: Architektura 4-5/1985.

Akademicka Pracownia Architektury, działająca pod kierunkiem Stanisława Deńko, dzięki jego postawie zawodowej i osobistemu zaangażowaniu, stała się miejscem pracy twórczej, gdzie realizowano konkursy i ambitne projekty architektoniczne. APA otwierała dla studentów i dla młodych architektów niezwykle, jak na owe czasy, perspektywy zawodowe i szanse realizacyjne, pełniąc przy okazji rolę platformy integrującej architektów wywodzących się z zarówno Wydziału Architektury PK, jak i z państwowych biur projektów, czyli ze „szkoły” i z „miasta”, jak wówczas mówiono. Dorobek pracowni i wybrane projekty pochodzące z pierwszego okresu działalności zostały zaprezentowane w artykule zatytułowanym *Pomiędzy funkcjonalizmem a estetyką*, opublikowanym w miesięczniku „Architektura” w maju 1985 roku¹².

W pierwszym okresie działalności powstało w APA szereg prac konkursowych, liczne projekty wnętrz, w tym projekt wnętrz Auditorium Hall w Aleppo w Syrii, opracowany na podstawie zwycięskiego projektu konkursowego autorstwa Romualda Loeglera, jak również realizacyjne projekty architektoniczne, m.in. rewaloryzacja pałacyku Marfiego przy ul. 1 Maja (obecnie Dunajewskiego) z równoczesną adaptacją na Bank Spółdzielczy Rzemiosła (1982, R. Aleksandrowicz, A. Fedak i B. Podhalański), budynków plombowych: przy ul. Czarnowiejskiej 17 (1983/84, A. Jasiński i J. Pencakowski) i na rogu ulic Jakuba i Warszuera, na Kazimierzu, przy starym żydowskim cmentarzu Remuh, (1984/85, A. Jasiński i W. Oktawiec, współpraca D. Gruszka, M. Tarnowska, konsultacje W. Nowa-

¹² S. Deńko z zespołem, *Pomiędzy funkcjonalizmem a estetyką*, Architektura 4-5/1985, s. 57-66.

kowski), za którego realizację w latach 1986-87 autorzy otrzymali nagrodę II stopnia Ministra Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa, przyznaną za wybitne osiągnięcia twórcze w dziedzinie architektury. Warto przy tej okazji wspomnieć, że ten budynek, nawiązujący formą i detalem do tradycyjnej, ubogiej zabudowy, istniejącej tu w XIX wieku, stał się zaczątkiem kulturowej i przestrzennej rewaloryzacji zrujnowanego fragmentu miasta, jakim był wówczas pożydowski Kazimierz¹³.

Ryc. 4. Budynek plombowy na narożniku ulic Jakuba i Warszawskiej 9 A. Jasiński, W. Oktaewic, projekt 1984/85, realizacja 1986/87).
Fotografia: autor

Fig. 4. In fill residential building at the corner of Jakuba and Warszawskiej Street, design 1985/85, execution 1986/87. Photo: author

Zwieńczeniem tego okresu działalności Akademickiej Pracowni Architektury była jedna z trzech równorzędnych Nagród Głównych przyznana w konkursie zorganizowanym w ramach I Biennale Architektury w Krakowie, w grudniu 1985 roku, zespołowi APA w składzie Stanisław Deńko, Robert Kuzianik, Lucyna Matławska-Patyk, Wojciech Oktaewic, Michał Patyk i Piotr Wróbel, za projekt twórczej rehabilitacji zdegradowanego fragmentu śródmieścia Krakowa: Starej Gazowni na Kazimierzu. Była to praca charakterystyczna dla okresu wczesnych lat osiemdziesiątych: mocno obrysowana, osadzona w historii i bogata plastycznie¹⁴.

ETATYZACJA DZIAŁALNOŚCI PROJEKTOWEJ: LATA 1986-1990

Kiedy w 1986 roku powróciłem do Polski po ponad rocznym pobycie na kontrakcie w Kuwejcie, mocno rozczarowany inercją państwowego biura projektów, boleśnie odczuwalną w zderzeniu z wolnorynkową rzeczywistością Kuwejtu, ucieszyłem się z oferty, by zmienić miejsce pracy i objąć kierownictwo zespołu projektowego w APA. Pracownia weszła wtedy na nową ścieżkę rozwoju: powstać miały etatowe zespoły zajmujące się – na rynkowych zasadach – realizacją zadań projektowych. Mój zespół stworzyli dotychczasowi pracownicy APA: Dariusz Gruszka, Robert Kuzianik, Lucyna i Michał Patykowie, do których z Miejskiego Biura Projektów, z początkiem 1987 roku, dołączył Jacek Czech, laureat nagrody Nowickiego i Skrypija za najlepszy projekt dyplomowy roku 1983. Wkrótce pracownię zasilili kolejni architekci, rezygnujący z pracy w biurach projektów lub etatów na uczelni, na rzecz budowania samodzielnej praktyki projektowej. Byli to Marek Kamiński (od 1987 roku), Janusz Duliński (1987) i Piotr Wróbel (1988). Z tego okresu

¹³ A. Jasiński, *Budynek mieszkalny przy ulicy Jakuba w Krakowie*, *Architektura* 3/1987, s. 67.

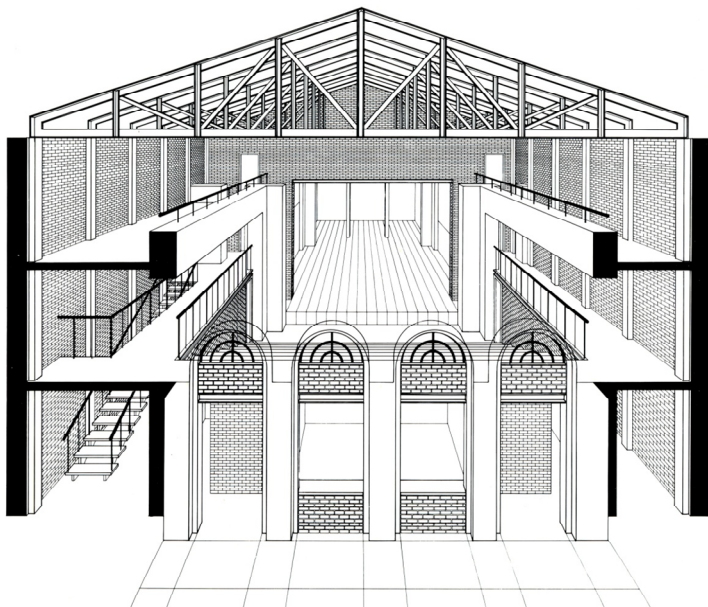
¹⁴ Praca została opublikowana w Katalogu I Biennale Architektury Kraków 1985 oraz w dwumiesięczniku *Architektura*, 3-4/1986, s. 57.

pochodzą m.in. projekty budynków plombowych przy ul. Świętokrzyskiej, Wrocławskiej i Bohaterów Stalingradu (obecnie Starowiślna), osiedla domów jednorodzinnych na Wzgórzach Krzesławickich, pawilonu handlowo-usługowego firmy Igloopol na osiedlu Jugowice w Krakowie, domu kultury i szkoły w Lubomierzu oraz projekt adaptacji zdewastowanej przez Spółdzielnię Pracy Inwalidów Głuchoniemych „TRUD” XIX wiecznej bożnicy Zuckera przy ul. Węgierskiej w Krakowie, na Teatr Telewizji Studio¹⁵.

Ryc. 5. Pierwszy etatowy zespół projektowy APA, od lewej: Stanisław Deńko, Jacek Czech, Robert Kuzianik, Dariusz Gruszka i Artur Jasiński, 1987. Z archiwum Autora

Fig. 5. First full-time working team of APA architects: Stanisław Deńko, Jacek Czech, Robert Kuzianik, Dariusz Gruszka i Artur Jasiński, 1987. Source: Author's archives

Ryc. 6. Adaptacja dawnej bożnicy Zuckera przy ul. Węgierskiej w Krakowie na teatr telewizji Studio (S. Deńko, J. Czech, A. Jasiński, R. Kuzianik, 1988). Z archiwum Autora.
Fig. 6. Adaptation of former Jewish prayer house Zuckera into TV Studio Theater (S. Deńko, J. Czech, A. Jasiński, R. Kuzianik, 1988). Source: author's archives.

W latach 1986-88 w Akademickiej Pracowni Architektury opracowane zostały także kolejno: studium planu koordynacyjnego i koncepcja planu regulacyjnego i założenia techniczno-ekonomiczne (ZTE) dla zespołu Dębniki-Zakrzówek, zakładające stworzenie w miejsce chaotycznej i rozproszonej zabudowy tego rejonu miasta zwartej zabudowy kwartałów o śródmiejskim charakterze. Autorami koncepcji urbanistycznej byli Krzysztof Bojanowski, Stanisław Deńko, Marek Dunikowski i Wojciech Miecznikowski. Intencją autorów koncepcji i planu koordynacyjnego było odtworzenie procesu spontanicznego

¹⁵ K. Traustolt, *Telewizyjny teatr Studio w Krakowie*, *Architektura* 2/1989, s. 35-39.

narastania miasta, poprzez zróżnicowanie charakteru architektury poszczególnych budynków. Wzorem berlińskiej IBA do udziału w opracowaniu projektów indywidualnych budynków zaproszono szereg znanych i uznanych architektów, przede wszystkim związanych z Wydziałem Architektury Politechniki Krakowskiej. W przedsięwzięciu polegającym na zaprojektowaniu 26 budynków uczestniczyło 18 zespołów autorskich, m.in. Krzysztof Bojanowski, Małgorzata Buratyńska-Seruga i Wacław Seruga, Stanisław Deńko z zespołem APA, Witold Gawłowski i Krzysztof Lenartowicz, Zofia i Wiesław Nowakowscy¹⁶. Niestety, plan ten nigdy nie został zrealizowany, jednak na terenie Dębnik powstało na zlecenie Związkowej Spółdzielni Mieszkaniowej kilka budynków, będących jego pokłosiem, m.in. zespół czterech małych domów wielorodzinnych przy ul. Twardowskiego autorstwa projektantów APA (Czech, Duliński, Gruszka, Jasiński, Kuzianik, Loos, Wróbel).

Ryc. 7. Autorzy projektów budynków projektowanych w ramach planu koordynacyjnego Dębniki-Zakrzówek, fotografia wykonana przed pracownią APA, na Placu Matejki w Krakowie, ok. 1987. Stoją od lewej: Stanisław Niemczyk, Marek Kuszewski, Maria Misiągiewicz, Wacław Stefański, Anna Mróz, Bogusław Piechnik, Małgorzata Gruszka, Wojciech Chmielewski, Zofia Nowakowska, Janusz Duliński, Wacław Seruga, Iwona Zuziak, Andrzej Lorenc, Piotr Kałuża, Janusz Ingarden, Krzysztof Kwiatkowski, Andrzej Wyżykowski, Aleksander Böhm, Zbigniew Zuziak, Wojciech Miecznikowski, Krzysztof Bojanowski. Poniżej: Witold Gawłowski, Krzysztof Lenartowicz, Dariusz Gruszka, Józef Skoczyński, Stanisław Deńko, Robert Kuzianik, Wojciech Kosiński. Unoszą się: Jan Rączy, Barbara Setkowicz, Trojanowski. Z archiwum St. Deńko

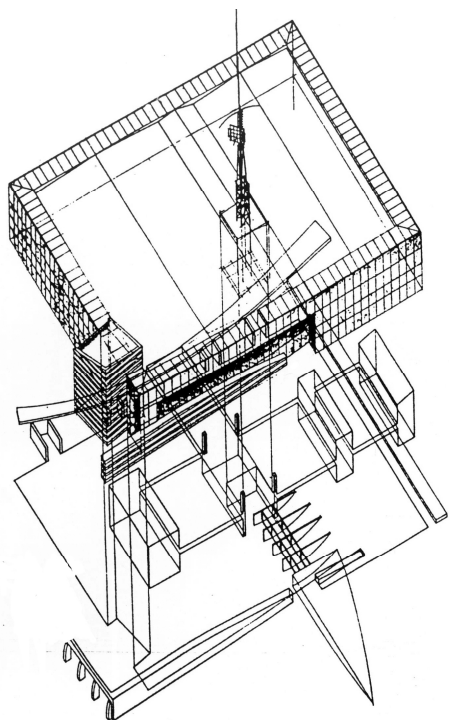
Fig. 7. Architects, authors of buildings designed according to the coordination plan Dębniki Zakrzówek, picture taken in front of APA studio, at Matejki Plaza in Kraków, about 1987. Standing from the left: Stanisław Niemczyk, Marek Kuszewski, Maria Misiągiewicz, Wacław Stefański, Anna Mróz, Bogusław Piechnik, Małgorzata Gruszka, Wojciech Chmielewski, Zofia Nowakowska, Janusz Duliński, Wacław Seruga, Iwona Zuziak, Andrzej Lorenc, Piotr Kałuża, Janusz Ingarden, Krzysztof Kwiatkowski, Andrzej Wyżykowski, Aleksander Böhm, Zbigniew Zuziak, Wojciech Miecznikowski, Krzysztof Bojanowski. Below: Witold Gawłowski, Krzysztof Lenartowicz, Dariusz Gruszka, Józef Skoczyński, Stanisław Deńko, Robert Kuzianik, Wojciech Kosiński. Above: Jan Rączy, Barbara Setkowicz, Trojanowski. Source: St. Deńko archives.

W 1986 roku w ramach APA utworzony został wydzielony Zespół Projektowy Opery, z siedzibą przy ulicy Parkowej 16, którego zadaniem było opracowanie projektu kompleksu krakowskiej opery, zlokalizowanej przy Rondzie Grunwaldzkim. W skład zespołu au-

¹⁶ K. Bojanowski, *Zespół Dębniki-Zakrzówek w Krakowie*, *Architektura* 3/1988, s. 17-24.

torskiego, oprócz profesora Witolda Korskiego wchodzili jego współpracownicy, pełniący funkcję generalnych projektantów: Marek Kozień i Jan Rączy, a sprawami administracyjnymi i obsługą formalno-prawną projektu zajmował się etatowy pracownik APA Ryszard Aleksandrowicz, doświadczony już wtedy architekt, z kilkunastoletnim stażem w biurach projektów i urzędach architektury. Projekt krakowskiej opery zlokalizowanej na dwuhektarowej działce przy rondzie Grunwaldzkim, *vis-a-vis* wzgórza Wawelskiego i kościoła na Skałce, był z końcem lat dziewięćdziesiątych jednym z najważniejszych w mieście, cieszył się dużym zainteresowaniem i poparciem władz. Zespół Projektowy Opery, przygotowujący kolejne etapy dokumentacji działań do końca 1989 roku, kiedy to przeistoczył się w spółkę cywilną pod nazwą Akademicka Pracownia Architektury Zespół Projektowy Opera Spółka Cywilna (utworzona 1.01.1990). Pomimo, że na pierwsze etapy inwestycji związane z uzbrojeniem terenu zostały wydane pozwolenia na budowę, z początkiem lat 90. budowy krakowskiej opery całkowicie zaniechano¹⁷.

Niewątpliwie największym sukcesem pracowni z omawianego okresu była wygrana w zamkniętym konkursie architektonicznym na budynek nowego terminalu lotniska w Balicach (S. Deńko, D. Gruszka, J. Duliński i P. Wróbel, 1988). Obiekt ten, tzw. terminal T-1, został zrealizowany w latach 1990-96 i stał się początkiem całej serii projektów obiektów lotniskowych opracowanych przez firmy wywodzące się z APA, przede wszystkim przez APA Czech-Duliński-Wróbel. Innymi ważnymi projektami opracowanym w APA pod koniec lat 80. było Centrum Kultury Żydowskiej, powstałe dzięki inicjatywie gminy żydowskiej w zaadoptowanym na ten cel dawnym domu modlitwy B'nei Emuna, zlokalizowanym na narożniku placu Nowego i ul. Meiselsa, w centrum krakowskiego Kazimierza (Gruszka, Deńko, Duliński, Kamiński, Wróbel, projekt 1988-90, realizacja ukończona w 1993 roku), oraz projekt konkursowy hotelu na Antałówce w Zakopanem (I nagroda w konkursie architektonicznym, 1989).

Ryc. 8. Projekt konkursowy lotniska na Bali-
cach, aksonometria, (S. Deńko, D. Gruszka, J.
Duliński i P. Wróbel, 1988). Z archiwum APA
Czech-Duliński-Wróbel.

Fig. 8. Competition Project of Balice Airport
building, axonometric drawing, (S. Deńko, D.
Gruszka, J. Duliński i P. Wróbel, 1988).
Source: archives of APA Czech-Duliński-
Wróbel.

¹⁷ Na części działki planowanej pierwotnie dla kompleksu krakowskiej opery obecnie jest realizowane Centrum Kongresowe, autorstwa Krzysztofa Ingardena z zespołem, rezultat konkursu wygranego w roku 2007.

Z końcem lat 80. w Akademickiej Pracowni Architektury tworzone były projekty ważnych krakowskich inwestycji: budynków nowego portu lotniczego i kompleksu Opery, Centrum Kultury Żydowskiej, zespołu mieszkaniowego Dębni-Zakrzówek. Nie wszystkie projekty, które powstały w krakowskiej APA w okresie 1986-1990 zostały zrealizowane, jednak prace te przyciągały uwagę i były wielokrotnie publikowane. W artykule poświęconym zjawisku postmodernizmu w Krakowie Barbara Bułdys napisała, że na tle krakowskiej architektury ówczesnego okresu, często o zabarwieniu postmodernistycznym [...] *działalność pracowni przy ul. Filipa (i jej poszczególnych członków) stanowi odrębną propozycję architektury, uwzględniającą kontekst miejsca i czasu, zmierzającą ponadto w stronę rozwiązań pomodernistycznych, neokonstruktywistycznych i neo-abstarkcyjnych, zarówno w formie, jak i w detalu*¹⁸.

PRZEKSZTAŁCENIA ORGANIZACYJNE I WŁASNOŚCIOWE PO 1990 ROKU

W roku 1990 miały miejsce znaczące w historii APA wydarzenia: Stanisław Deńko wyjechał na kontrakt do Uniwersytetu w Knoxville, w USA, a jego miejsce na stanowisku kierownika pracowni objął Marek Dunikowski, który właśnie z USA wrócił. W świetle reform polityczno-gospodarczych spółdzielcza formuła pracowni szybko traciła rację bytu. Wprawdzie wokół szalała inflacja a rynek był w stanie głębokiej zapaści, lecz w środowisku architektów panowało przekonanie, że jest to tylko stan przejściowy. Inwestowano wtedy w przyszłość, z głęboką wiarą, że prywatyzacja i urynkwienie procesów gospodarczych przyniesie w rezultacie ożywienie i pracę dla nowotworzonych, prywatnych praktyk architektonicznych. W tym czasie powstało wiele – obecnie największych i najbardziej liczących się na rynku – firm projektowych, w 1989 roku sprywatyzowały się warszawskie Autorskie Pracownie Architektury PP, powstały firmy takie jak: JEMS (1988), APA Kuryłowicz (1989), Bulanda Mucha (1991), Budzyński-Badowski (1991), JET – Atelier Ingarden-Ewy (1991) i wiele innych.

Także Akademicka Pracownia Architektury została przekształcona w firmę prywatną: 16 listopada 1990 roku została zarejestrowana kolejna APA: Agencja Projektowa Architektura Sp. z o.o., która na mocy porozumienia ze spółdzielnią „Żaczek” przejęła znak firmowy, prawa i zobowiązania oraz część majątku ruchomego Akademickiej Pracowni Architektury. Kontynuowane były w niej wcześniej rozpoczęte prace projektowe, przede wszystkim projekty nowego terminalu lotniska na Balicach i Centrum Kultury Żydowskiej na Kazimierzu. Siedziba pracowni została przeniesiona do budynku biurowego przy ulicy Cybulskiego 2, w którym wówczas mieściło się Biuro Projektów Służby Zdrowia. Udzielnymi członkami nowej APA byli Jacek Czech, Stanisław Deńko, Janusz Duliński, Marek Dunikowski, Dariusz Gruszka, Artur Jasiński, Robert Kuzianik, Andrzej Nęciński i Piotr Wróbel, jej dyrektorem został Marek Dunikowski. W nowej strukturze własnościowej każdy wspólnik miał jeden głos i równy udział. Jednak demokratyczna formuła równych głosów i różnych opinii, pogłębiona zderzeniem odmiennych osobowości, nie wytrzymała próby czasu i wkrótce, jesienią 1991, roku doszło do pierwszego podziału. Stanisław Deńko, Marek Dunikowski i Artur Jasiński wystąpili z nowopowstałej spółki i wraz z Wojciechem Miecznikowskim założyli nową firmę: DDJM Biuro Architektoniczne. Z czasem nastąpiły dalsze podziały: z APA wystąpili kolejno Dariusz Gruszka (1992) i Robert Kuzianik (1996). Także z DDJM odchodzili partnerzy - założyciele: w 1994 roku, po powrocie ze Stanów Zjednoczonych, Stanisław Deńko, a w 2002 roku Artur Jasiński.

W styczniu 2004 roku Agencja Projektowa Architektura, z nową siedzibą przy ul. Wróblewskiego 3, zmieniła nazwę na APA Czech-Duliński-Wróbel Agencja Projektowa Architektura Sp. z o.o., zachowując nadal tradycyjne logo. Biuro to specjalizuje się w projektach lotnisk i ma na koncie sporą liczbę realizacji, m. trzy kolejne rozbudowy terminalu Międzynarodowego Portu Lotniczego im. Jana Pawła II na Balicach w Krakowie (tzw. T2, Schengen i T4) z lat 2001-2012, kilka obiektów na lotnisku Balicach, m.in. budynek ter-

¹⁸ B. Bułdys, *Czy Postmodernizm w Krakowie*, Architektura 2/1989, s. 20.

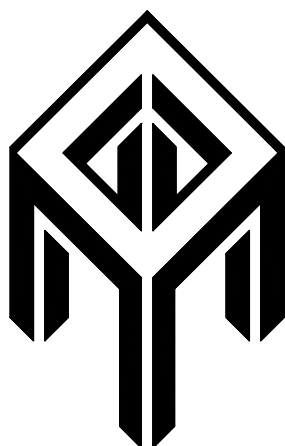
minala Cargo (realizacja 2000), nowy krajowy dworzec lotniczy (realizacja 2007), wielopoziomowy garaż połączony ze stacją kolei miejskiej (realizacja 2010) oraz projekt nowego terminala Portu Lotniczego Rzeszów-Jasionka (realizacja zakończona w roku 2012).

Ryc. 9. Terminal T-1 na lotnisku w Balicach (S. Deńko, D. Gruszka, J. Duliński i P. Wróbel, 1988). Źródło: archiwum pracowni APA.

Fig. 9. Terminal T-1 at Balice Airport (S. Deńko, D. Gruszka, J. Duliński i P. Wróbel, 1988). Source: APA archives.

Można kruszyć kopie o to, kto był pierwszym w Polsce pionierem wolnego rynku usług architektonicznych: czy gdańska ZAPA czy krakowska APA, lecz niezależnie od punktu widzenia i obranych kryteriów stwierdzić należy, że Akademicka Pracownia Architektury SSP Żaczek była bardzo sprawnym i skutecznym inkubatorem przedsiębiorczości architektonicznej, z którego wywodzi się szereg znanych, krakowskich biur architektonicznych i grono równie znakomitych kolegów architektów, prowadzących swoje prywatne praktyki zarówno w Polsce, jak i za granicą. Należą do nich: APA Czech-Duliński-Wróbel; Wizja Stanisława Deńki, DDJM Marka Dunikowskiego, Biuro Architektoniczne Artur Jasiński i Wspólnicy, KKM Marka Kozenia, Q-Arch Roberta Kuzianika i Wiesława Sochy, Agencja Architektoniczna Alex-Urs Ryszarda Aleksandrowicza, Ab-Arch Dariusza Gruszki, Archipraxis Marka Kamińskiego, i amerykańska firma Path Architecture PC Wojciecha Oktawca.

Ryc. 10. Znak firmowy pracowni APA. Źródło: archiwum APA Czech-Duliński-Wróbel

Fig. 10. APA trademark, Source: APA Czech-Duliński-Wróbel archives

Do dziś w niektórych krakowskich pracowniach architektonicznych spotyka się charakterystyczne, bejcowane w jasno-zielonym kolorze meble, którymi urządzona była pierwsza pracownia APA przy ulicy św. Filipa, a jej znak firmowy – nadal używany przez spółkę APA Czech-Duliński-Wróbel – nieodmiennie budzi u wielu krakowskich architektów odruch nostalgicznej sympatii, przypominając czasy młodości, stanu wojennego, kartek na żywność, samochodów Fiat 126P i pierwszych, najsilniejszych zawodowych emocji i wzruszeń.

AKADEMICKA PRACOWNIA ARCHITEKTURY SSP „ŻACZEK”: BUSINESS INCUBATOR OF ARCHITECTURAL PRACTICES IN KRAKÓW

INTRODUCTION: POLISH ARCHITECTURAL PRACTICE IN THE 80'S OF 20TH CENTURY

The eighties of the 20th Century were hard times for architects in Poland. Big infrastructural projects, started at the beginning of the seventies had already been finished, the construction market was deeply hit by the economic crisis, centrally governed planning and investment processes were afflicted by numerous distortions¹⁹. A private market for architectural services practically did not exist, hampered by legal and administrative barriers. Architects were incapacitated - they had to ask their employers for written permission each time they wanted to prepare a project for a private client. Career paths were limited to the choice between the post of an assistant at a state university or engagement in a state-owned design office, *the oversized structures with priorities that did not comply with the professional practice codes existing in free-market economies. They had been cut off from the direct relationship with the client. They had no power over contractors and no control over construction costs, their influence over the construction process was limited to the duties of so called designer's supervision: sparse visits to building sites*²⁰. Big hopes of economic and political change that had been raised by the Solidarity movement, were fading with time, and finally, after Martial Law was declared, hopes were replaced by a general wave of apathy and discouragement. Many architects, especially young architects, were leaving Poland, searching abroad for career opportunities.

But, simultaneously, new initiatives were being driven by the creation of private practice and professionalism in the field of architecture. Intense discussion within the profession had been ignited, new publishing projects were established, including monthly "Murator" magazine, and in Kraków the 1st International Architecture Biennale was organized²¹. The first successful attempts to create architectural practices alternative to the state-owned model were taken. Zbigniew Zawistowski, President of the Board of Polish Architectural Association SARP between 1980-1985, was a man especially involved and meritorious in these efforts. He managed to create within the structures of the SARP so called architectural studios as well as a special banking account, called Inkaso. Thanks to those SARP could offer agency services to individual architects and their clients, and

¹⁹ E. A. Czyżewscy (ed.), *Pasja i pragmatyzm*, Wydawnictwo Trygon, Warszawa 2010, p. 13.

²⁰ S. Kuryłowicz, *Architektura – idea i jej realizacja*, Politechnika Krakowska, Studio A'deco, Kraków-Warszawa 2000, p. 112.

²¹ W. Kosiński, *Architektura współczesna*, in: *Dzieje architektury w Polsce*, Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2004, p. 354.

could also be an agent for contracting, bookkeeping and tax transferring. Therefore SARP enabled individual architects to provide architectural services in a semi-private way, independently from the huge, state-owned organizations.

Apart from the actions undertaken by SARP, many architects strived for professional independency. In 1982, in Warsaw, a group of prominent architects, including Bogusław Chyliński, Maciej Gintowt, Małgorzata Handzelewicz-Waławek, Stefan Kuryłowicz and Zbigniew Waławek, managed to establish Autorskie Pracownie Architektury - Przedsiębiorstwo Państwowe (APA PP)²². This institution, behind the façade of a state-owned enterprise, consisting of 14 individual studios, employed – at its peak - over 175 people, who worked according to market-oriented principles. In spite of the state-owned model, a cleverly written statute had given leading architects - members of the board of the enterprise, relative freedom and independency²³. However, after the collapse of the socialist-oriented political and economic system, at the end of the eighties, all APA studios were converted into private companies. The rights, assets and the name “APA PP”, was bought out by the private company, which was established by some of the previous employees of the enterprise²⁴. Some of the newly formed private practices that were originally studios of the APA PP, have achieved great professional success in the new market-oriented reality, and most of them kept the traditional abbreviation “APA” in front of the owner’s last name (for example: APA Kuryłowicz, APA Markowski, APA Wojciechowski).

In the eighties, the only organizational and legal entity that enabled architects to render professional services independently from the state-owned model, was the cooperative movement. On the 9th of September 1982, the Regional Court in Gdańsk registered Zespół Autorskich Pracowni Architektonicznych ZAPA²⁵, consisting of a dozen or so individual practices, working under the wing of Cepelia Co-op²⁶. Their leaders were well known and experienced local architects, practitioners as well as university professors, including: Szczepan Baum, Andrzej Kwieceński, Andrzej Kohnke and Ryszard Semka²⁷. ZAPA in Gdańsk is still active, and over the last 30 years their architects have produced over 900 executed projects. In an article devoted to ZAPA, entitled “Free market pioneers”, which was published by the monthly magazine Architektura-Murator in 2007, Grzegorz Piątek called it *the first architectural practice in Poland that worked out of state-owned structures, on market principles*²⁸. However, at the same time in Kraków, Akademicka Pracownia Architektury APA²⁹ was already active, and it had been established on a similar cooperative basis two years earlier.

THE FIRST PERIOD OF APA ACTIVITY: 1980 – 1985

The history of APA’s emergence is colorful, full of anecdotes, and sometimes even dramatic. It started in early 1979, when students of the scientific club of the Architecture Department of the Kraków University of Technology were preparing for the expedition MARE INTERNUM '79, whose route would pass along the coast of the Mediterranean Sea. In order to collect necessary funds, students undertook some part-time jobs, often with the help of the Students Cooperative Agency “Żaczek”. All preparations succeeded,

²² APA PP: Author’s Architectural Studios - State Enterprise.

²³ S. Kuryłowicz, op.cit., p. 113.

²⁴ See: www.apa.com.pl/historia.

²⁵ ZAPA: Author’s Architectural Studios Group.

²⁶ Cepelia, is the acronym of the „Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego” – Central of the Folklore Art and Handicraft Industry, powerful cooperative group, which was involved with the production and trade of naive art and folklore handicraft. Cepelia was active in 1949-1990.

²⁷ See: www.zapa-architekci.pl

²⁸ G. Piątek, *Pionierzy wolnego rynku*, interview with ZAPA architects, Architektura-Murator, 9/2007, s. 90.

²⁹ Academic Architectural Studio.

and by the end of the expedition, in October 1979, students visited Pope John Paul II in Rome. During the Audience, which was held in the Aula of Paul VI, in the famous building designed by Pier Luigi Nervi, they held up a banner stating: "Architectural Students from Kraków greet the Holy Father". To their shock and disbelief, next day Radio Free Europe broadcast that the group of architectural students from Kraków had asked the Pope for asylum (!). The upshot of it all was that the whole group of students were rejected by the University. After the case was resolved, the Rector, professor Bolesław Kordas, decided that the students could be accepted again, under the condition that they work – by way of punishment – for one whole year.

Then three soon-to-be-graduated students: Marek Łakomski, Józef Skoczyński and Wiesław Socha, decided to take matters into their own hands and to create their own place to work in. They conceived and developed an idea for a student's architectural studio, working as a branch under the wing of the Student's Co-op "Żaczek", that would provide drafting, modeling and architectural services. Soon thereafter, in April 1980, with the support of professor Przemysław Szafer and the help of then-Dean professor Andrzej Skoczek, in a large room rented from the Department of Architecture of Kraków University of Technology, on 25 Filipa Street, the Co-op "Żaczek" branch office no. 16 was opened, named the *Studencka Pracownia Architektury Współczesnej*³⁰. Józef Skoczyński successfully managed to obtain permission from the Mayor of Kraków giving the Studio right to render professional services in the field of architecture as well as the right to issue invoices to all parties: business entities and private clients³¹. Initially, however, apart from some drafting jobs and building models, there were no serious commissions. Someone with a name, experience and professional position was needed to lead the Studio and to find clients and contracts. The Studio founders then approached Stanisław Deńko, the well-known architect, assistant of professor Witold Cęckiewicz, who, in January 1981 took the position of Studio Leader. His deputy, in charge of administration and organization affairs, was Józef Skoczyński³². In this way *Studencka Pracownia Architektury Współczesnej* was formed. It was later renamed *Akademicka Pracownia Architektury*, which for many architects became a working place, providing them with the opportunity to practice on market-oriented principles, and in many cases – as it turned out later – it became a catapult for future free-market careers.

Initially Studio was acting as an agent between licensed architects, who were able to obtain commissions and their clients, in a similar way to SARP architectural studios: in exchange for a set commission, it provided agency services. Apart from this, Studio also offered simple services executed by students: drafting, modeling and interior design. Architects employed by APA were engaged mostly in administrative duties: they dealt with paperwork and correspondence, they collected maps and documents necessary to provide professional services, and from time to time they participated in design, led by licensed architects.

As time passed, the number of clients and commissions increased. Attractive conditions of employment, the possibility to work on and execute atypical projects, good facilities to organize and coordinate professional teams and other consultants, remuneration higher than in state-owned design offices – resulted in projects done by APA in a fast, efficient and successful manner, often offering much better quality than in other offices. Clients appreciated and valued this. They also very often represented cooperatives. Typical APA commissions were provided by housing cooperatives that were interested in small "in-fill" multi-family housing buildings, placed on difficult plots in historical districts. Large, state-owned design offices were not interested in these kinds of jobs, but for young and ambitious architects these kinds of projects provided very attractive and imaginative challenges. That's why many licensed architects who were employed in large state

---

³⁰ Student's Studio of Contemporary Architecture.

³¹ R. Aleksandrowicz, *Materiały do monografii na temat: Akademicka Pracownia Architektury*, p. 1.

³² Based on author's interview with Wiesław Socha on 2nd of September 2012.

offices or at the universities took up part-time cooperation with APA Studio. They were, among others: Ryszard Aleksandrowicz, Andrzej Fedak, Marek Golonka, Artur Jasiński, Andrzej Lorenc, Wojciech Oktawiec, Jacek Pencakowski and Bogusław Podhalański.

APA Studio was conveniently situated, in an old, historic building, at the corner of Filipa and Warszawska Street, half way between the Cracow University of Technology and the Old Town. Soon the Studio had become a popular meeting point for a young generation of architectural enthusiasts. They gathered around Stanisław Deńko, and under his leadership several large international architectural competitions were prepared there. The charismatic personality of the leader and having direct contact with the most important professional events resulted in a working environment that was invaluable and unforgettable for all the architects and students involved. I remember very well a UIA International Competition "The Peak", for the hotel and the club situated at the top of a hill above Hong Kong. We worked on that project with Jacek Pencakowski, under Stanisław Denko's supervision in 1981. An intriguing brief and a spectacular context resulted in an original building project which was designed to be the new city's icon. Jan Hadt produced a stunning model and I was so sure that we were going to win the competition. I was incredibly disappointed with the result: we were not given even the slightest mention. The competition was won by Zaha Hadid with her visionary project, stylized as a poster. It was a kind of virtual, unbuildable architecture – for Zaha Hadid the first step in her splendid, world-wide career. But for me, my first professional frustration.

From another competition done by APA – 1982 La Defence in Paris – Studio's logo was taken. It was the shape of a simple stool inscribed into a cube. This shape, designed by Stanisław Deńko, is reminiscent of the shape of the winning entry, the famous "Le Grand Arche" of Johann Otto van Speckelsen. At that time, Studio's name was changed from Studencka Pracownia Architektury Współczesnej (Student's Studio of Contemporary Architecture) into the more dignified Akademicka Pracownia Architektury (Academic Architectural Studio). In 1983 Studio's room was refurbished (project: St. Deńko and Lucyna Matławska-Patyk, with the APA team). The interior was divided vertically with a glass partition wall, and horizontally with a mezzanine. As a result, a spacious and comfortable office space was created, furnished in a characteristic light-green color, with a dozen or so working spaces.

Akademicka Pracownia Architektury, under the professional leadership of Stanisław Deńko, soon became a very creative place, where ambitious tasks and projects were often undertaken. APA opened up extraordinary professional opportunities and perspectives for students and architects, It also concurrently integrated architects from the University Department of Architecture and the State Design Offices: from "the school" and "the city", as it was then called. Studio's achievements and chosen projects were presented in an article published in the monthly magazine *Architecture*, entitled "Between functionalism and aesthetics" in May 1985³³.

In the first part of APA's activities, apart from international competitions, many interior design projects were also undertaken, including the Auditorium Hall in Aleppo, Syria, prepared according to the winning competition entry by Romuald Loegler. Architectural projects were also executed, including the restoration of Marfi Palace on Dunajewskiego Street, then the First of May Street, (1982, R. Aleksandrowicz, A. Fedak i B. Podhalański), fill-in residential houses on 17 Czarnowiejska St. (1983/84, A. Jasiński and J. Pencakowski) and at the corner of Jakuba and Warszuera Streets, by the Old Jewish Cemetery in the Kazimierz District (1984/85, A. Jasiński and W. Oktawiec, team architects D. Gruszka, M. Tarnowska, consultancy W. Nowakowski). This project was awarded a prize by the Minister of Planning and Building Construction for outstanding achievement in the field of architecture. It should also be mentioned here, that this building, with many stylistic references to traditional Jewish architecture evident in

³³ S. Deńko with team, *Pomiędzy funkcjonalizmem a estetyką*, *Architektura* 4-5/1985, p. 57-66.

Kazimierz in the XIX century, was one of the first signs of material and cultural revitalization of the then neglected post-Jewish district³⁴.

The height of this period for APA was when it won its first of three First Prizes in a competition organized during the 1st International Architecture Biennale held in Kraków, in December 1985. It was awarded to the APA team, including Stanisław Deńko, Robert Kuzianik, Lucyna Matławska-Patyk, Wojciech Oktawiec, Michał Patyk and Piotr Wróbel, for the project of revitalization of a degraded, post-industrial area: the old Gasworks Plant in the Kazimierz district in Kraków. This project was typical for the beginning of the eighties: diligently drawn, full of historical references, rich in form³⁵.

FULL-TIME PROFESSIONAL PRACTICE: 1986-1990

When I came back to Poland in 1986, after spending over one year on a consultancy contract in Kuwait, I was very disappointed with the inertia of the State Design Office, that I painfully experienced, in the free market reality of Kuwait. So, I was very glad to receive a proposal to lead a design team in APA. The Studio had developed a new track: teams of architects were to work full-time following market-oriented rules. My team was composed of former APA administrative employees: Dariusz Gruszka, Robert Kuzianik, Lucyna and Michał Patyk. The following year, in 1987, we were joined by Jacek Czech, laureate of the Nowicki and Skrypija Prize for the best diploma in 1983, who had been working in the Municipal Design Office up until then. Soon APA Studio was joined by others architects, who resigned from positions in state offices or universities, in order to start their own, more independent architectural practices. They were: Marek Kamiński (since 1987), Janusz Duliński (1987) and Piotr Wróbel (1988). The following projects originated from this time: in-fill residential houses on Świętokrzyska, Wrocławska and Starowiślna Streets, single family housing estate Jugowice in Kraków, school and social center in Lubomierz, and the adaptation of the former XIX century Jewish prayer house Zukera, which was heavily devastated after The Second World War, into a TV Studio Theater³⁶.

Between 1986-88, APA also prepared a planning study and developed a coordination plan for the housing district Dębniki-Zakrzówek. The plan proposed city-like dense block development in place of existing chaotic and scattered suburban buildings. Authors of this plan were: Krzysztof Bojanowski, Stanisław Deńko, Marek Dunikowski and Wojciech Miecznikowski. Following the Berlin IBA example, they invited many well-known and recognized architects, mostly teachers from the Department of Architecture, to participate in the project. 26 new buildings were designed by 18 teams of architects, including: Krzysztof Bojanowski, Małgorzata Buratyńska-Seruga and Waław Seruga, Stanisław Deńko with the APA team, Witold Gawłowski and Krzysztof Lenartowicz, Krzysztof Ingarden, Zofia and Wiesław Nowakowscy, among others³⁷. The idea of the project was to reconstruct the track of spontaneous city development, with diverse individual buildings, which were designed by different architects. Unfortunately, the plan was never fully implemented, but several buildings were built according to their preliminary designs, including a complex of four small multi-family houses on Twardowskiego Street, according to the APA team design (Czech, Duliński, Gruszka, Jasiński, Kuzianik, Loos, Wróbel).

In 1986, within APA, an independent Opera Design Team was established, based in 16 Parkowa Street. Its assignment was to prepare a project for the Kraków Opera Hall

³⁴ A. Jasiński, Budynek mieszkalny przy ulicy Jakuba w Krakowie, *Architektura* 3/1987, p. 67.

³⁵ Project was published in the catalog of the I Architecture Biennale in Kraków, 1985 and in monthly *Architektura*, 3-4/1986, p. 57.

³⁶ K. Traustólt, Telewizyjny teatr Studio w Krakowie, *Architektura* 2/1989, p. 35-39.

³⁷ K. Bojanowski, Zespół Dębniki-Zakrzówek w Krakowie, *Architektura* 3/1988, p. 17-24.

Complex on Grunwaldzki Roundabout. The team members were professor Witold Korski, and his partners: Marek Koziń and Jan Rączy, management and legal affairs were undertaken by the former APA employee Ryszard Aleksandrowicz, an experienced architect in design and administration. The Kraków Opera Hall, which was to be located on a large, two hectare plot, in front of Wawel Castle and the Pauline Church 'Na Skalce', was one of the most important late eighties public building projects in Kraków, the municipality of Kraków had a keen interest and was very supportive. In 1990 the Opera Design Team was transformed into a private partnership (registered 1.01.1990). But, with the political and economic change, the opera project was totally abandoned, in spite of the fact that a huge part of the documentation had already been prepared, and the building permission for infrastructure had already been given³⁸.

Undoubtedly the biggest success for the APA Studio from that period was winning the architectural competition for the new Kraków airport terminal in Balice (S. Deńko, D. Gruszka, J. Duliński and P. Wróbel, 1988). This so called T-1 terminal, which was built between 1990-96 was the first of a number of airport buildings, that were later completed by former APA architects, mainly by APA Czech-Duliński-Wróbel. Other important projects done by APA Studio at the end of the eighties were Centrum Kultury Żydowskiej (Jewish Cultural Center) which was established thanks to the efforts of the Kazimierz Jewish community in the former B'nei Emuna prayer hall, located on the corner of Nowy Square and Meiselsa Street (Gruszka, Deńko, Duliński, Kamiński, Wróbel, project 1988-90, building finished in 1993), and a competition entry for the hotel in Antałowka in Zakopane (1st prize, 1989).

By the end of the eighties, the architects of APA had been working on some of the most important projects in Kraków, including the Airport Terminal, the Opera Hall Complex, the Jewish Cultural Center and the Dębniki-Zakrzówek housing district. Not all of those projects have been built, but most of them have received public attention and have been repeatedly published. In an article that was dedicated to the phenomenon of Postmodernism in Kraków, Barbara Bułdys wrote, that in comparison to local architecture of that era, typically postmodern [...] *achievements of the Studio located on Filipa Street (and its individual members) have constituted a separate idea of architecture, taking into consideration the context of space and time, aiming towards neo-modern, neo-constructivist, and neo-abstract solutions, both in form and in detail*³⁹.

ORGANIZATION AND OWNERSHIP TRANSFORMATIONS AFTER 1990

1990 was a significant year in the history of APA: Stanisław Deńko left to take a visiting professorship at the University of Knoxville, USA, and Marek Dunikowski, who had just come back from the USA, replaced him as the new APA manager. In view of the economic reforms, the cooperative formula of APA Studio rapidly lost its *raison d'être*. Even though inflation was tremendous and the market was collapsing, Polish architects were convinced that it was only a transitional period: they invested in the future, believing that privatization and the liberalization of the economy would finally result in more jobs for architects. In those days many of the biggest and most sought after architectural practices were established, including Warsaw's JEMS (1988), privatized APA's (1989), Bulanda Mucha (1991), Budzyński-Badowski (1991), JET – Atelier Ingarden-Ewy (1991) and many others. Akademicka Pracownia Architektury had also been transformed into a private company: on the 16th of November 1990 the next APA was registered: Agencja Projektowa Architektura Sp. z o.o., (Design Agency Architecture Ltd. Co.). The new company, according to the agreement with the Cooperative "Żaczek" had taken over the logo, rights and commitments and part of the assets of the former APA Studio. Projects,

³⁸ On the part of the plot originally designated to Opera Complex now the Congress Center designed by Krzysztof Ingarden with team is being build, based on winning competition entry from 2007.

³⁹ B. Bułdys, *Czy Postmodernizm w Krakowie*, Architektura 2/1989, p. 20.

that were started before went on within the new company, first and foremost the new Airport Terminal building, and the Jewish Cultural Center. Studio's offices were moved to a new address: an office building on 2 Cybulskiego Street, the headquarters of Biuro Projektów Służby Zdrowia (National Health Care Design Office). Shareholders of the new APA were: Jacek Czech, Stanisław Deńko, Janusz Duliński, Marek Dunikowski, Dariusz Gruszka, Artur Jasiński, Robert Kuzianik, Andrzej Nęciński, Piotr Wróbel and Marek Dunikowski, nominated as director of the new company.

In the new ownership entity each shareholder had equal share giving him one voice. However, this democratic formula of equal voices and different opinions, compounded by the clash of different personalities, did not stand the test of time, and soon, by the end of 1991, the first split took place. Stanisław Deńko, Marek Dunikowski and Artur Jasiński left APA and together with Wojciech Miecznikowski they established a new company: DDJM Biuro Architektoniczne (DDJM Architectural Office). A further split then occurred when Dariusz Gruszka (1992) and Robert Kuzianik (1996) also left. Some of the founding partners of DDJM then also left their company to establish their own practices: Stanisław Deńko in 1994, and Artur Jasiński in 2002.

In January 2004 Agencja Projektowa Architektura, with its new location on 3 Wróblewskiego Street changed its name to APA Czech-Duliński-Wróbel Agencja Projektowa Architektura Sp. z o.o.⁴⁰, keeping their traditional logo. The practice specializes in airport architecture, and has a significant portfolio including three consecutive extensions of the John Paul II International Airport in Kraków (also called T2, Schengen and T4: 2001-2012), several other facilities in Balice Airport, including the Cargo Terminal (2000), the new domestic terminal (2007), and the new Rzeszów-Jasionka Airport terminal (executed in 2012).

It could be disputed who the first pioneer of free-market oriented architectural practice in Poland was. The answer depends on assumed criteria and the point of view taken. But without any doubt, Akademicka Pracownia Architektury SSP Żaczek was a very efficient and successful business incubator for many architectural offices and individual practices, who nowadays run businesses both in Poland and abroad. This group include APA Czech-Duliński-Wróbel; Wizja with Stanisław Deńko, DDJM with Marek Dunikowski, Biuro Architektoniczne Artur Jasiński i Wspólnicy, KKM with Marek Kozień, Q-Arch with Robert Kuzianik and Wiesław Socha, Agencja Architektoniczna Alex-Us with Ryszard Aleksandrowicz, Ab-Arch with Dariusz Gruszka, Archipraxis with Marek Kamiński, and the American firm Path Architecture PC led by Wojciech Oktawiec.

Still today in some architectural offices in Kraków, characteristic light-green pieces of furniture can be found, originating from the first APA office, and the traditional APA stool-like logo is still used by APA Czech-Duliński-Wróbel. These invariably evoke among many of Kraków's architects a feeling of nostalgia, recalling the memories of their youth, Martial Law, food coupons, small Fiat 126P cars and the first and deepest felt professional emotions.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Aleksandrowicz Ryszard, *Materiały do monografii na temat: Akademicka Pracownia Architektury*, maszynopis, Kraków, 2012.
- [2] Bojanowski Krzysztof, *Zespół Dębniki-Zakrzówek w Krakowie*, *Architektura* 3/1988.
- [3] Bułdys Barbara, *Czy Postmodernizm w Krakowie*, *Architektura* 2/1989.
- [4] Bułdys Barbara, *Budynki przy ul. Zamkowej*, *Architektura* 4-5/1991.

⁴⁰ APA Czech-Duliński-Wróbel Design Agency Architektura Ltd. Co.

- [5] Bułdys Barbara, *Budynek przy ul. Jakuba*, Architektura 4-5/1991.
- [6] Czyżewscy Elżbieta i Adam (red.), *Pasja i pragmatyzm*, Wydawnictwo Trygon, Warszawa 2010.
- [7] Deńko Stanisław z zespołem, *Pomiędzy funkcjonalizmem a estetyką*, Architektura 4-5/1985.
- [8] Deńko Stanisław, Matławska-Patyk Lucyna, Patyk Michał, *Modelowa interpretacja zjawiska tworzenia*, TeKa Komisji Urbanistyki i Architektury, Tom XXI, Kraków 1987.
- [9] Deńko Stanisław, Czech Jacek, Jasiński Artur, Kuzianik Robert, *O śladach przeszłości, podnoszeniu poprzeczki i rentowności* – dyskusja z red. Krystyną Trautsołt, Architektura 2/1989.
- [10] Frenkel Jan, *Nowy aeroport w Balicach*, Dziennik Polski 17.03.1989.
- [11] Gliński Andrzej, *I Biennale Architektury – Kraków*, Architektura 3-4/1985.
- [12] Ingarden Krzysztof, *Port Lotniczy w Krakowie*, Architektura -Murator 10/95.
- [13] Jasiński Artur, *Budynek mieszkalny przy ulicy Jakuba w Krakowie*, Architektura 3/1987.
- [14] *Katalog I Biennale Architektury Kraków 1985*, Politechnika Krakowska i Stowarzyszenie Architektów Polskich, Kraków 1985.
- [15] Kosiński Wojciech, *Architektura współczesna*, [w:] *Dzieje architektury w Polsce*, Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2004.
- [16] Kuryłowicz Stefan, *Architektura – idea i jej realizacja*, Politechnika Krakowska, Studio A'deco, Kraków-Warszawa 2000.
- [17] Patyk Michał, *Budynek studenckiej Spółdzielni Pracy „Żaczek” w Krakowie*, Architektura 3/1987.
- [18] Piątek Grzegorz, *Pionierzy wolnego rynku*, wywiad z architektami ZAPA, Architektura-Murator, 9/2007.
- [19] Socha Wiesław, *Zasady Organizacyjne Studenckiej Pracowni Architektury Współczesnej*, maszynopis datowany 20.02.1980.
- [20] Trautsołt Krystyna, *Telewizyjny teatr Studio w Krakowie*, Architektura, 2/1989.

O AUTORZE

Artur Jasiński jest praktykującym architektem, dyrektorem biura architektonicznego Artur Jasiński i Wspólnicy i nauczycielem akademickim: adiunktem na Wydziale Architektury i Sztuk Pięknych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie. Jest laureatem nagród i wyróżnień w ponad dwudziestu konkursach architektonicznych i autorem wielu budynków użyteczności publicznej, między innymi Sądów Rejonowych w Olkuszu i w Świdniku, siedziby Banku Handlowego w Krakowie, parku technologicznego Brainville w Nowym Sączu, Centrum Biurowego Lubicz i parku biurowego Bonarka 4 Business w Krakowie. Jego zainteresowania naukowe i publikacje skupiają się na polu wpływu współczesnych procesów cywilizacyjnych i modernizacyjnych na urbanistykę, architekturę, i praktykę zawodową architekta.

AUTHOR'S NOTE

Artur Jasiński is an architect, principal of Artur Jasiński and Partners architectural office and a lecturer at the Department of Architecture and Fine Arts of Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University. He was awarded over twenty prizes and mentions in architectural competitions, he is also the author of many public buildings, including Regional Courts in Świdnik and Olkusz, Handlowy Bank headquarters in Krakow, Technology Park Brainville in Nowy Sącz, Lubicz Office Center and office park Bonarka for Business in Krakow. His research and publications focus on the impact of contemporary modernization and globalization processes on urbanism, architecture, and professional practice.